

**НРАВСТВЕНО РАЗВИТИЕ И НРАВСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ В
ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ**

Грета Георгиева

*Тракийски университет, Педагогически факултет,
България, Стара Загора 6010, ул. Армейска 9,
gretageorgieva2@gmail.com*

Abstract

„Нравственото възпитание е в основата на моралното развитие на личността. То включва идеи, ценности и предмети, създадени от човека, които се съхраняват и предават от поколенията в обществото; социално-културните норми; отношенията между хората и поведението им при общуване“ (Д. Генова, 2010, с. 88).

Двете основни социални институции, които предават ценности на децата, са семейството и детската градина. Индивидите, обществото и човечеството могат да съжителстват и да оцеляват в хармония и мир, ако зачитат и практикуват ценностите. Ценностите помагат за създаването на индивидуален начин на мислене, за разбирането на света и за осмислянето на развитието в социалната среда. Съхраняването на ценностите и предаването им от поколение на поколение е от решаващо значение за качеството на живота. Ценностите се предават на подрастващото поколение от близките заобикалящи ги хора и от учебните институции.

Ключови думи: *нравствено развитие, нравствено възпитание, ценностна система, предучилищна възраст*

Психологическото развитие на детето през предучилищната възраст се характеризира с това, че всички психически процеси стават по-съзнателни и волеви и влизат в по-сложни взаимоотношения помежду си. През този период се наблюдава значително подобряване на зрението и слуха - усъвършенства се цветоусещането, повишава се слуховата усетливост. Развиват се двигателните действия, които имат голямо познавателно и жизнено значение. „В неразривна връзка с усещанията се развиват и възприятията. С това, че детето осъзнава и вербализира усещанията, те преминават към по-сложното отражение на действителността, осъществявано чрез възприятието.“ (Г. Пиръов, 1959, с. 33).

Моралното регулиране на поведението включва изискването човек да оценява своите действия и да насочва поведението си в съответствие с тях. Това означава, че оценката, на която е подложен един морален акт, трябва да стане вътрешен регулатор, т.е. самочувствието. Ролята на оценката и самочувствието в моралното развитие на детето е доказана експериментално в изследване на С. Якобсон и В. Щур (1973 г. №3), основано на нормата на справедливостта.

Определящият момент в развитието на психиката, включително моралното развитие на детето, е неговата собствена, външна и вътрешна, дейност по усвояване на представените му социални модели, опосредствани от връзката му с възрастните. Тъй като моралното развитие предполага усвояване на морални отношения, т.е. усвояване на мотиви и методи на морално поведение, практическото прилагане на една или друга норма става необходимо. Но поведението на детето в съответствие с нормата не е достатъчно, за да се превърне моралното изискване в мотив за поведение. Това е възможно само ако моралното изискване съответства на собствените стремежи на детето, тоест в крайна сметка съответства на реалната позиция, от която му се разкрива светът на човешките отношения, позиция, която се определя от обективното място, което детето заема в тези взаимоотношения. Тази позиция е важна както по отношение на изучаването на произхода на моралната регулация на поведението, така и по отношение на конструирането на конкретни експериментални техники и в крайна сметка на методите на обучение.

Първичните етични идеи, както показват проучванията (Д. Б. Елконин, Л. И. Божович, Т.Е. Конникова и др.), възникват при децата по време на прехода от ранна детска възраст към

предучилищна възраст. Доказателство за това е фактът, че детето започва да се обръща към нравственото регулиране на действията на другите хора, а след това и на своите. Необходимостта от такова действие е свързана със специфичните обстоятелства в живота му, с взаимоотношенията, които детето изгражда с хората около него.

В края на ранното детство, в резултат на овладяването на значителен репертоар от обективни действия, детето започва да се отличава като самостоятелно действащ субект, относително независим от възрастния субект. В същото време възрастният все още остава модел за подражание на детето. Моделирането на човешките взаимоотношения под формата на игра създава необходимост от контакт с връстници, в резултат на което възниква „детско общество“, в което децата, за да осъществяват успешно дейности, изграждат своите взаимоотношения на базата на морални стандарти. Това е предпоставка детето да се обърне към моралната регулация на поведението на възрастните като модел. Относителната независимост, придобита от детето в края на ранното детство, му отваря възможности да действа както като обект, така и като субект на морални изисквания, което е психологическо условие за моралното развитие на детето.

В проучванията на М. И. Боришевски, С. Г. Якобсон и др., детето, което нарушава правилата на поведение, е поставено в позицията на „носител на правила“, „инструктор“, „водач и защитник на нормите“. Тази позиция е много важна за детето, тъй като задоволява основната му потребност „да се държи като възрастен“. Сравнителната ефективност на формирането на определени норми в условия, когато детето е само обект, само субект и обект-субект в същото време е показано в изследванията на С. Г. Якобсон, В. П. Лавренко, Т. М. Федорова, които проучват особеностите на усвояването на правила от предучилищна възраст, поддържане на чистота по време на хранене. Оказа се, че това правило се усвоява по-добре, ако детето е едновременно обект и субект на изискването. Тази ситуация се реализира чрез организиране на дежурство по двойки. Детето, контролирайки поведението на децата, в същото време е под внимателното наблюдение на партньора си.

Осъществява се и преходът на мотива от разбираемия към реално действащия, както показват изследванията на М. И. Тимошенко, Я. З. Неверович, и поради изпреварващото отразяване на социалните последици от действието. За дете в предучилищна възраст това се случва под формата на образи, които му позволяват да изпита предварително смисъла на действията, извършени за другите, например, да почувства предварително предстоящата радост от личното участие в полезна и важна задача, което насърчава детето активно да се стреми към постигане на целта. Разгледаните по-горе изследвания се основават на предположението, че детето първо придобива знания за моралните норми, които впоследствие при определени условия стават мотивиращи неговото поведение. В този случай ясно възниква въпросът как точно се придобиват моралните знания. В същото време ние разбираме това знание не само като способност да възпроизвеждаме съответните формулировки, но и като способност наистина да подчертаем реалните житейски връзки с тях. Знанието за моралните отношения включва два аспекта:

- 1) способността да се идентифицират подходящи действия и да се оценят като добри или лоши, т.е. знания за това как човек трябва и как не трябва да се държи;
- 2) разкриване на вътрешния морален смисъл на действията, който се състои в идеи за това защо в дадена ситуация човек трябва да се държи по един начин, а не по друг начин.

Усвояването на тези аспекти на нравствените норми от децата може да се случи по различни начини: едновременно и поотделно. Възможността за тези два начина на нравственото възпитание да бъдат отделени една от друга вероятно е доказателство, че механизмите на тяхното усвояване са малко по-различни.

В първите етапи на нравственото развитие в предучилищна възраст моралните идеи и оценки на децата се сливат с пряко емоционално отношение към хората, от които идват тези идеи и оценки. Това отношение се проявява, отбелязва Д. Б. Елконин, във възприемането на

литературни произведения от предучилищна възраст. Подобно недиференциране на емоционалното отношение и възприемането на моралния аспект на действията е потвърдено в експерименти на С. Г. Якобсон и В. Г. Щур. Оказа се, че ако е необходимо да се запознае детето с някакъв нов начин на взаимоотношения между хората, е необходимо извадката да съдържа този метод във форма, която е емоционално привлекателна за детето. Но ако такова запознаване на децата с моралните модели е достатъчно условие за усвояване на тяхната външна страна, то за усвояването на морален смисъл, само емоционалното отношение към носителя на тези модели, както смятаме, не е достатъчно. Много изследователи изтъкват изключително голямото значение на емпатията за разкриване на моралния смисъл на действията. Емпатията може да се разбира и като чисто когнитивен процес, състоящ се от способност за емоционално реагиране на радостта и мъката на други хора, и като сложна афективно-когнитивна формация, която едновременно включва способността да се разглежда състоянието на друг човек от неговата гледна точка и съпричастност към него (И. Л. Божович, Т. Е. Конникова).

Поради особеностите на умствените процеси на децата в предучилищна възраст, които се състоят във факта, че те все още се нуждаят от външна подкрепа за тяхното изпълнение според Б. Д. Елконин, може да се твърди, че познаването на моралния смисъл на отношенията между хората ще бъде по-ефективно с нейното визуално моделиране.

Характерна особеност на началните етапи на развитие на морала при децата в предучилищна възраст е единството на моралните чувства и знания. Това се проявява не само по отношение на нравствените оценки и идеи, но и по отношение на действително прилаганите норми, към моралните действия на децата в предучилищна възраст. Редица проучвания отбелязват, че естеството на поведението на малките деца и децата в предучилищна възраст зависи от това как децата се отнасят към своите връстници: със симпатия, антипатия или неутрално. Така в трудовете на Р. И. Ибрагимова и Н. И. Лисенко е показано, че първоначално (в края на ранното детство и в ранна предучилищна възраст) действията на децата, които обективно включват изпълнението на елементарни етични норми, възникват въз основа на чувство на съчувствие. За децата в средна предучилищна възраст спазването на моралните норми също до голяма степен зависи от това как те се отнасят към своите връстници.

Важно е да се вземат предвид особеностите на психическото развитие на децата в предучилищна възраст, за да се изясни въпросът за възможните граници на нравственото им развитие. Системата на нравствените отношения се състои от редица взаимосвързани елементи, различни по своята сложност и общност (норми, идеали, принципи). Съвсем естествено е, че първоначално само най-простите морални отношения са достъпни за детето, а нормите, в зависимост от тяхната сложност, също не се усвояват от децата едновременно.

По този начин усвояването на моралните отношения от детето предполага, на първо място, определена степен на развитие в него, на такива качества като самооценка, самочувствие, както и прехода на социални морални изисквания, външни за детето, в неговите вътрешни етични морални действия. Такъв преход се определя от наличието на три основни момента:

- 1) представянето на определено нравствено съдържание на детето, запознаването на детето с него;
- 2) разкриване на морален смисъл, което предполага способността да се подчертаят преживяванията на друг човек и да се съсредоточи върху тях в поведението си;
- 3) преходът на моралните знания на детето в морални мотиви на поведение чрез изпълнение на морална норма в конкретно значима ситуация, разрешаването на която включва едновременно защита на моралната норма и нейното активно, независимо прилагане от детето, действайки като субект и обект на морални нужди.

Тъй като „социалната функция на морала се състои преди всичко в регулирането на ежедневните човешки действия и взаимоотношения“, се смята, че най-очевидният ефект от нравствената норма трябва да се прояви именно в колективните взаимоотношения на децата.

Възможността за идентифициране на нивото на формиране на моралната норма на детето, без да го изолира от екипа, е упомената в проучване на С. Г. Якобсон и В. Г. Щур, където децата демонстрират достатъчна стабилност на моделите на поведение в различни ситуации.

В проучванията на С. Г. Якобсон и В. Г. Щур, за да се определи способността на детето да се ориентира в морална ситуация, се взема предвид отношението към изискванията на другите хора, например възможността за промяна на поведението на детето в отговор на коментари от връстници. Изглежда, че реалното, а не словесното поведение на децата е надежден показател за способността да виждат себе си и другите в морална ситуация.

Нравствено съзнание е система от представи, понятия и съждения. Конкретни представи, свързани с конкретния опит в поведението, общуването, отношенията на подрастващите с възрастните и връстниците.

На нравственото съзнание съответства определено нравствено поведение, за което е необходим конкретен нравствен опит. Той е съвкупност от осъзнати начини и умения за реализиране на действия и постъпки при определени условия. В предучилищна възраст се натрупва първия опит на нравствено поведение, формират се първите елементи на организирано поведение, дисциплинираност, положителни взаимоотношения с връстниците и възрастните.

Възникването на взаимопомощ, грижливо отношение един към друг, стремеж за осъществяване на общата цел са в основата и на по – сложните чувства: отговорност, справедливост, трудолюбие.

Нравственото възпитание е целенасочен и организиран процес, при който се натрупват знания за морала чрез придобития нравствен опит при активната дейност на детето – общуване, игра, учене.

Целта на нравственото възпитание е усвояване основите на нравствеността на отделното дете и детска група, клас, както и постигането на приемливо поведение спрямо заобикалящите ги хора, материалните и духовни ценности. Формиране на елементарно нравствено поведение, свеждащо се до умения за ежедневно общуване с възрастните и връстниците си. Също така формиране и затвърждаване на нравствени отношения на детето към себе си и другите, към труда и собствеността и ежедневното им самостоятелно прилагане;

Възпитаване на нравствени чувства е възпитанието у децата на съчувствие, съпреживяване, вежливост и уважение. Съответно възпитаване на нравствени качества е формирането у подрастващите на чувството за вежливост, учтивост, търпимост и толерантност.

„Нравственото възпитание включва формирането в единство на нравствено съзнание и поведение. Още в предучилищна възраст под влияние на възпитателното въздействие, у децата се създават представи за добро и лошо. Върху основата на тези представи се формират нравствени убеждения. В зависимост от характера и съдържанието на нравствените представи се постига определена степен на осъзнаване на моралните чувства и на тяхната насоченост, постепенно се изработват нравствени навици и привички. Под влияние на възпитанието и обучението се появяват все по-устойчиви мотиви в поведението на подрастващите. Децата си изработват критерии за оценка на своите постъпки и на постъпките на другите.“ (Е. Петрова, с. 88)

Принципите, които съпровождат нравственото възпитание са: нравствена целенасоченост, уважение и доверие към личността на детето, равнопоставеност в групата, системност и последователност, възпитаване в детско общество, възрастови особености и индивидуалност, единство и цялостност в педагогическия процес и дейност.

Методите за формиране на нравствено възпитание са: личен пример, разясняване и убеждение, упражнение в нравствени постъпки, оценка на постъпките.

Методи на упражнението в нравствени постъпки са: етичната беседа и разказите, видовете игрите в ежедневието на децата.

В заключение можем да добавим, че в предучилищна възраст се полагат основите на интелектуалния и нравствения облик на личността. С помощта на учителите и родителите детето започва своето приобщаване към човешките добродетели. Детето се нуждае от подкрепа и поощрение за преодоляване на трудностите. Когато я получава то е по-уверено в силите си и утвърждава усвоеният начин на поведение. В перспектива детската игра може да се превърне в отзвук на реалния живот на децата и да послужи за развитие на нравственото възпитание и ценностите на съвременният свят. Позитивите на реалното педагогическо взаимодействие се определят от поставените цели, индивидуалните и възрастовите възможности на децата, от личността и педагогическите умения на учителя. Гаранция за успешна реализация е превръщането на конкретната педагогическа цел в личностно значима за всяко дете.

Житейските примери показват, че пропуските в реализирането на потенциалните възможности за нравствено развитие на детето в предучилищна възраст трудно се компенсират в следващите периоди. Ето защо възрастните не бива да се отказват от целенасочени взаимодействия в тази насока.

Използвана литература:

1. Генова, Д. (2010). Възпитание и ценностно развитие на личността, Дом, дете, детска градина, „Образование“, Година XVII, брой 6
2. Пиръов, Г. (1959). Детска психология с дефектология, Наука и изкуство, София
3. Якобсон С. Г., Щур В. Г. (1973). „Индивидуални различия между децата при изпълнение на една от функциите на лидер на съвместни дейности. - Въпроси на психологията“, № 3
4. Елконин Д. Б. (1960). „Детска психология“.
5. Божович Л. И., Конникова Т. Е., (1975). „За моралното развитие и възпитание на децата. Въпроси на психологията.“
6. Якобсон С.Г., Лавренко В.П., Федорова Т. М. (1975). „Изследване на някои механизми на учене от деца правила за поведение. Въпроси на психологията.“
7. Тимошенко М.И. „Обучение на по-големи деца в училищна възраст грижовно и внимателно отношение към хората наоколо. - Учен. зап. ЛГПИ на името на А. И. Герцена, (1967), т. 319.
8. Неверович Я. З. (1965) „Някои психологически особености на децата в предучилищна възраст, овладяващи нормите на поведение.“ - В книгата: „Развитие на волевите и познавателни процеси при деца в предучилищна възраст.“
9. Ибрагимова Р. Н. (1951). „Първите зачатъци на чувството за дълг при децата в предучилищна възраст“. Автореферат. Доцент доктор. дис.